

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת פסחים - פרק עשירי

הלכות קידוש והבדלה

סוגיה יט: איסור מלאכה לפני הבדלה

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה יט: איסור מלאכה לפני הבדלה

*

רקע

להשלמת דין הבדלה בתפילה, נעסוק בסוגיה במסכת שבת הדנה באיסור מלאכה לפני הבדלה.

מקורות

א. שבת קנ. משנה

שבת קנ: "אבל מחשיכין ואע"ג דלא אבדיל... המבדיל בין קודש לחול ומסלתינן סילתי" ב. רש"י שבת ד"ה המבדיל בין קודש לחול

רבינו חננאל על אתר

ר"ף שבת סד.-סד: "אבל מחשיך הוא לשמור וכו'... בין קודש לחול וסלתינן סלתי" ר"ף פסחים כא. "והלכתא אבוקה להבדלה מצוה מן המחובר... וליתא בכלל המנין"

ר"ן שבת סד. ד"ה ואף

רשב"א שבת ד"ה אמרינן המבדיל בין קודש לחול

[ריטב"א שבת ד"ה דאמ' רב יהודה, אמ' ליה ר' אבא, והא דאמרי' ר' אבא ורב אשי] טור סי' רצט, "אסור לעשות שום מלאכה... הזכרת שם ומלכות"

ג. רמב"ם הל' שבת פכ"ט הל' ה-ו

רבינו ירוחם נתיב יב ח"כ [דף קב טור ד], "הרוצה לעשות חפציו... אינו צריך כל זה"

ד. שו"ע סי' רצט סע' י, ומשנה ברורה

רשב"א ד"ה אמרינן המבדיל בין קודש לחול

אמרינן המבדיל בין קודש לחול ואפכינן סלתינן. פירש רש"י ז"ל המבדיל בין קודש לחול להיכרא בעלמא ללוות את המלך ועבדינן צורכין ואחר כך אנו מברכין על הכוס, נראה שהוא ז"ל מפרש לה לזו בלא שם כלל ואינו אומר אלא כך המבדיל בין קודש לחול, ומיד מותר לעשות צרכיו ובלבד שהבדיל בתפלה. אבל הרב אלפסי ז"ל מפרש אותה בשם, ונראה שהוא ז"ל מפרשה גם כן בכוס וכרב נתן בר אמי דתרגמא קמי דרב דוקא בין הגיתות. ונראה לי כן ממה שכתב בפסחים פרק ערבי פסחים [כא]. דרב אשי ורב כהנא דהכא אית להו דאין צריך לומר אלא הבדלה אחת כהבדלתו של ר' יהודה הנשיא דאלמא הבדלה זו הבדלה גמורה היא ובכוס, דאי לא דלמא כי היכי דלא צריכא כוס הכי נמי לא צריכא תלתא עד דמבדיל על הכוס. וכדברי רש"י ז"ל מסתברא, דאם איתא דרב אשי אתא לאשמועינן דעד דמבדיל על הכוס לא עבדינן צורכין הוה ליה למימר כי הוינן בי רב כהנא אמרינן הבדלה על הכוס ואפכינן סלתינן, כן נראה לי.

טור סי' רצט, "אסור לעשות שום מלאכה... שם ומלכות"

אסור לעשות שום מלאכה קודם שיבדיל ומיהו אפילו לא אמר אלא בא"י אמ"ה המבדיל בין קודש לחול שרי. וכתב רב עמרם דוקא אם רוצה לעשות מלאכה קודם תפלה אבל אחר תפלה א"צ לברך

אע"פ שלא הבדיל על כוס, וכן פירש"י. ופירש עוד אפי' אמר המבדיל בין קודש לחול בלא ברכה שרי. אבל מלשון א"א ז"ל משמע אע"פ שמבדיל בתפלה אסור במלאכה עד שיבדיל אפילו בלא כוס ויאמר בא"י אמ"ה המבדיל בין קודש לחול שצריך לומר הזכרת השם ומלכות, וכן כתב בה"ג שצריך בה הזכרת שם ומלכות.

רבינו ירוחם, תולדות אדם וחוה נתיב יב חלק כ

הרוצה לעשות חפציו ולא הבדיל על הכוס צריך לברך בא"י אמ"ה המבדיל בין קודש לחול אף על גב דעל הכוס צריך יותר, כך פשוט בפסחי' דאמר רב אסי כי הוינן בי רב כהנא אמר המבדיל בין קודש לחול וסלתינן סילתי, וזה מיירי לעשו' מלאכתו לא על הכוס, וכן פשוט בשבת, ואין צריך להזכיר בין או' לחשך. וכתב רי"ף שצריך שם ומלכות, ורש"י כתב שאינו צריך לא שם ולא מלכות, ובודאי אם הבדיל בתפלה אין צריך לא זה ולא זה. לעשות מלאכה כבר כתבתי למעלה דאסור עד שיאמר סדר תפלה, וכתב הרמב"ם שאסור לעשות מלאכה עד שיבדיל, וכתבו המפרשי' כי קודם שיאמר בורא מאורי האש אסור לעשות מלאכה ויחזירנה אח"כ לומר על הכוס, פי' וכל זה מיירי במלאכה כגון אורג או כותב כיוצא בו, אבל להדליק נר או להוציא מרשות לרשות אינו צריך כל זה.

הסבר הסוגיה

אמר רבי אלעזר בן אנטיגנוס משום רבי אליעזר בן יעקב: אסור לו לאדם שיעשה חפציו קודם שיבדיל. [שבת קנ:]

המשנה [שבת קנ.] אומרת שמותר לאדם לקרב עצמו לסוף התחום בשבת כדי שיצא במוצאי שבת לשמור על פירות שמחוץ לתחום, ומותר לו בשעת שמירתו לקצוץ פירות ולהביאם לעיר. מקשה הגמ' כיצד ניתן לקצוץ פירות, והרי רבי אליעזר בן יעקב אומר שאסור לעשות מלאכה לפני הבדלה, ובשדה אין לו כוס להבדיל עליה? מביאה הגמ' שני תירוצים: רבי נתן בר אמי מתרץ שמדובר ששומר בין הגתות שיש לו שם יין לקידוש. ר' אבא מביא את דברי אמוראי ארץ ישראל שמותר לעשות מלאכה אחר אמירת "המבדיל בין קודש לחול", וכן אומר רב אשי בשם רב כהנא.

שיטת רבי נתן בר אמי ברורה. לדעתו אין הבדל בין מלאכה לבין אכילה, וכשם שאסור לאכול לפני שמבדילים על הכוס, כך אסור לעשות מלאכה לפני שמבדילים על הכוס. שיטת ר' אבא זקוקה להסבר, מדוע אכילה מותרת רק לאחר הבדלה על הכוס ואילו מלאכה מותרת אחר אמירת "המבדיל בין קודש לחול"?

נברר תחילה מהו הנוסח המתיר עשיית מלאכה, ומתוך זה נוכל להבין מהו ההבדל בין איסור מלאכה לבין איסור אכילה.

רש"י [ד"ה המבדיל] מפרש: "המבדיל בין קודש לחול - להיכרא בעלמא ללוות את המלך". משמע מלשונו [וכך מדייק גם הר"ן (שבת סד. ד"ה ואף)] שאינו מברך את ברכת ההבדלה אלא אומר את המילים "המבדיל בין קודש לחול", ודי במילים אלו לשמש כהיכר המתיר עשיית מלאכה. כיוון שלדעתו די במילים אלו, ודאי שהמבדיל בתפילה רשאי לעשות מלאכה [כמפורש בדבריו ד"ה ועבדינן צורכין].

רבינו חננאל חולק על רש"י וסובר שהרוצה לעשות מלאכה לפני הבדלה חייב לברך בשם ומלכות. ההבדל בין הבדלה זו להבדלה על הכוס הוא שאינו אומר שלוש הבדלות ואינו חותם בברוך. גם ברי"ף [שבת סד-סד:] מפורש כדברי רבינו חננאל שיש לברך בשם ומלכות.

הרשב"א [ד"ה אמרין המבדיל] מדייק מדברי הרי"ף [פסחים כא.] ששיטתו קיצונית יותר משיטת רבינו חננאל, ולדעתו מותר לעשות מלאכה רק לאחר שמבדיל על הכוס. הרי"ף אומר שלהלכה לא יפחות המבדיל משלוש הבדלות על אף שרב אשי ורב כהנא הסתפקו בהבדלה אחת. אם הבדלתם של רב אשי ורב כהנא אינה הבדלה גמורה כיצד ניתן להשוות בינה לבין הבדלה גמורה? מוכח מכאן, אומר הרשב"א, שהבדלתם של רב אשי ורב כהנא היא הבדלה גמורה על כוס.

כפי שראינו לעיל, רש"י סובר שאין צורך בברכה בשם ומלכות ודי באמירת "המבדיל בין קודש לחול" כדי להתיר עשיית מלאכה, והוא סובר שדי בהבדלה בתפילה. הראשונים החולקים עליו וסוברים שיש לברך את ברכת ההבדלה בשם ומלכות, אינם חייבים לחלוק עליו לגבי הבדלה בתפילה [כך מבואר בריטב"א (ד"ה אמ' ליה ר' אבא)], הבדלה בתפילה נאמרת בתוך ברכות התפילה ולכן דינה כברכה בשם ומלכות. אולם הטור [סי' רצט] מדייק מלשון הרא"ש [פסחים פ"י סי' יא] שלדעתו המבדיל בתפילה אסור בעשיית מלאכה עד שיברך את ברכת ההבדלה בשם ומלכות¹.

את איסור מלאכה לפני הבדלה ניתן להבין בשלוש דרכים:

א. דין במצות הבדלה. אסור לאדם לעסוק בצרכיו לפני שעוסק בצרכי שמים, ולכן יש לקיים מצות הבדלה ורק אחריה מותר לעסוק בצרכים אישיים².

ב. דין בתוספת שבת. תוספת שבת אסורה במלאכה כשבת, ולכן ביום שישי יש איסור מלאכה משעה שאדם מקבל שבת, וכן במוצאי שבת יש איסור מלאכה עד שהאדם מוציא את השבת.

ג. דין בכבוד שבת. כבוד שבת מחייב להבדיל בין קודש לחול, ולכן אסור לעשות מלאכה לפני שמציינים את ההבדל שביניהם.

הדרך הראשונה אפשרית רק לשיטת רבי נתן בר אמי [או לשיטת הרי"ף, לפי הבנת הרשב"א]. כיוון שאיסור מלאכה נובע ממצות הבדלה, מותר לעשות מלאכה רק לאחר קיום מצות הבדלה בשלמותה, זאת אומרת רק לאחר הבדלה על הכוס.

¹ לכאורה היה נראה להסביר שלדעת הרא"ש, תקנת ההבדלה על הכוס הפקיעה את תקנת ההבדלה בתפילה [כפי שביארנו בשיטת הרמב"ם בסוגיה הקודמת עמ' 159-160], ולפיכך הרוצה לעשות מלאכה חייב לקיים תחילה מצות הבדלה באמירת "ברוך המבדיל בין קודש לחול". אולם צריך עיון שהרא"ש [ברכות פ"ד סי' טו] פוסק כבה"ג שאדם שאין לו יין ושכח להבדיל בתפילתו - חוזר ומתפלל.

² הסבר זה תואם את לשון הגמ': "אסור לו לאדם שיעשה חפציו קודם שיבדיל", משמע שהאיסור אינו על עשיית מלאכה מל"ט מלאכות אלא איסור על האדם לעסוק בצרכיו האישיים. הגרי"ד סולוביצ'יק [חי' מרן רי"ז הלוי הל' שבת פכ"ט ה"ה] טוען שזו שיטת הרמב"ם, ומוכיח שיטה זו מרבינו ירוחם [תולדות אדם וחווה, נתיב יב חלק כ]. עיין לקמן [עמ' 164-165] הסבר אחר בדברי הראשונים.

הדרך השנייה מתאימה לשיטת רש"י [אך רש"י יכול לפרש דבריו אף לפי הדרך השלישית]. תוספת שבת תלויה בדעתו של האדם ואינה תלויה במטבע של ברכה שתיקנו חכמים. כשאדם מקבל שבת חל עליו דין תוספת שבת, וכשאדם מגדיר את הזמן כיום חול פוקע דין תוספת שבת.

הדרך השלישית מתאימה לשיטת רבינו חננאל, ומתבארת היטב לפי הסבר הגרי"ד³. קדושת השבת מורכבת משני יסודות: א. איסור מלאכה - "שמור את יום השבת לקדשו". ב. מצות כיבוד שבת ועינוגה - "וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכובד". הגרי"ד מסביר שחכמים תיקנו קידוש והבדלה בתפילה כדי לקדש את השבת כיום מנוחה, ותיקנו קידוש והבדלה על הכוס כדי לקדש את השבת כיום מכובד ומעונג. לפיכך איסור מלאכה תלוי בהבדלה בתפילה, ואיסור אכילה תלוי בהבדלה על הכוס. כשאדם צריך לעשות מלאכה לפני שהבדיל בתפילה, הוא רשאי לברך את ברכת ההבדלה וברכה זו מחליפה את ההבדלה שבתפילה.

להשלמת הסוגיה נבאר את שיטת רבינו ירוחם. רבינו ירוחם [תולדות אדם וחוה, נתיב יב חלק כ] מרחיב בגדרי איסור מלאכה במוצאי שבת: "הרוצה לעשות חפציו ולא הבדיל על הכוס צריך לברך בא"י אמ"ה המבדיל בין קדש לחול... ובודאי אם הבדיל בתפלה אין צריך לא זה ולא זה. לעשות מלאכה כבר כתבתי למעלה דאסור עד שיאמר סדר תפלה, וכתב הרמב"ם שאסור לעשות מלאכה עד שיבדיל, וכתבו המפרשים כי קודם שיאמר בורא מאורי האש אסור לעשות מלאכה ויחזירנה אח"כ לומר על הכוס, פי' וכל זה מיירי במלאכה כגון אורג או כותב כיוצא בו, אבל להדליק נר או להוציא מרשות לרשות אינו צריך כל זה".

רבינו ירוחם מביא את דין הגמ' שאסור לאדם לעשות חפציו עד שיברך בשם ומלכות "בא"י אמ"ה המבדיל בין קודש לחול", ואחר כך הוא מוסיף שלושה דינים לגבי איסור מלאכה במוצאי שבת: א. אסור לעשות מלאכה עד שיאמר סדר תפילה. ב. הרמב"ם אוסר לעשות מלאכה עד שיבדיל. ג. אסור לעשות מלאכה לפני שאומר "בורא מאורי האש". רבינו ירוחם מסיים שאיסור מלאכה במוצאי שבת אינו כולל הדלקת הנר והוצאה מרשות לרשות, אלא רק מלאכות כגון אורג, כותב וכיוצא בהן.

דינו השני של רבינו ירוחם, שהרמב"ם אוסר לעשות מלאכה, אינו ברור, שהרי דין זה מפורש בגמ' ומדוע הוא מביאו בשם הרמב"ם? אלא נראה [וכך מפרש המגן אברהם (סי' רצט סק"ט)] שחידושו של הרמב"ם הוא שאסור לעשות מלאכה אף לאחר הבדלה בתפילה. מדברי רבינו ירוחם מתחדש אפוא שיש שתי הלכות באיסור מלאכה במוצאי שבת: א. איסור מלאכה גורף, הכולל את כל ל"ט המלאכות, והוא נותר בהבדלה בתפילה [כמפורש בדבריו: "בודאי אם הבדיל בתפלה אין צריך לא זה ולא זה"]³. ב. איסור של מלאכות אריגה, כתיבה וכיוצא בהן שהן אסורות עד שיאמר סדר תפילה [עד לאחר קדושה דסידרא (= ואתה קדוש...)], יאמר "המבדיל בין קודש לחול" ויברך ברכת "בורא מאורי האש".

³ הסבר הגרי"ד הובא לעיל עמ' 99, ועיין שם הע' 2.

הסבר דינו של רבינו ירוחם הוא שיש שני דינים באיסור מלאכה במוצאי שבת: א. דין בתוספת שבת. ב. דין בכבוד שבת. משמעות דין תוספת שבת היא שעל תוספת שבת חלים דיני שבת, וכל המלאכות אסורות בזמן זה כפי שאסורות בשבת. הפקעת תוספת שבת היא בכל ביטוי שאדם מבטא ששבת יצאה, בין בתפילה בין באמירת "המבדיל בין קודש לחול". משמעות דין כבוד שבת היא שאדם אינו רץ לעיסוקיו מיד בצאת השבת, אלא מלווה את המלך תחילה. ליווי המלך לדעתו הוא גם בסיום התפילה, גם בהכרת ההבדל בין קודש לחול [אמירת "ברוך המבדיל בין קודש לחול"], וגם בברכת "בורא מאורי האש" - ברכה המבטאת את ההבדל בין קודש לבין חול לגבי איסור מלאכות⁴. דין זה אינו מתייחס לכל ל"ט מלאכות אלא רק למלאכות חשובות כאריגה וכתיבה⁵.

סיכום

רבי אליעזר בן יעקב אומר שאסור לאדם לעשות חפציו לפני שמבדיל, ונחלקו האמוראים אם כוונתו להבדלה גמורה על הכוס [רבי נתן בר אמין], או לאמירת "המבדיל בין קודש לחול" [רבי אבא]. הראשונים פוסקים כרבי אבא ונחלקו בהסבר דבריו. רש"י מפרש שניתן לעשות מלאכה אחר הבדלה בתפילה ומותר אפילו אחר אמירת "המבדיל בין קודש לחול". רבינו חננאל סובר שמותר לעשות מלאכה רק אחר שמברך בשם ומלכות "ברוך המבדיל בין קודש לחול". הרי"ף, על פי הבנת הרשב"א, מפרש שמותר לעשות מלאכה רק אחר הבדלה גמורה על הכוס. הרא"ש סובר שהבדלה בתפילה אינה מתירה עשיית מלאכה, וחייב להבדיל באמירת "המבדיל בין קודש לחול" בשם ומלכות. רבינו ירוחם סובר שהבדלה בתפילה מתירה הדלקת נר והוצאה מרשות לרשות, והתרת שאר מלאכות היא רק באמירת "המבדיל בין קודש לחול".

איסור מלאכה לפני הבדלה קשור קשור הדוק לכבוד שבת, זאת אומרת לחיוב לציין את ההבדל בין יום השבת כיום מנוחה האסור במלאכה, לבין ימי החול שהם ימי מלאכה ועבודה.

הלכה

השו"ע [סי' רצט סע' י] פוסק כרש"י שמותר לעשות מלאכה אחר הבדלה בתפילה או אחר שאומר "המבדיל בין קודש לחול" ללא שם ומלכות. הרמ"א מביא את פסק רבינו ירוחם שהאיסור הוא רק על מלאכה גמורה והדלקת נר מותרת לפני הבדלה, אך הוא כותב שהעיקר כפסק השו"ע⁶.

המשנה ברורה [סקל"ב] פוסק שאף איסורים מדרבנן אסורים עד שמבדיל, אך הוא [סק"מ] כותב שמותר להביא יין ביום טוב שני לאחר חשיכה לפני הבדלה, שאין לפני הבדלה איסור הכנה מיום טוב ראשון ליום טוב שני.

⁴ לקמן [עמ' 210] נרחיב בהסבר דין זה.

⁵ עיין ט"ז [סי' רצט סק"ט] וחי' מרן רי"ז הלוי [הל' שבת פכ"ט ה"ה] הסברים אחרים לדברי רבינו ירוחם.

⁶ מבואר מדברי הרמ"א שהבנתו ברבינו ירוחם שונה מהבנתנו, אך עיין במשנה ברורה [סקל"ט] המביא את המגן אברהם [סקי"ז] שפירשו אחרת.